wa i ważna edycja zespołu redakcyjnego pod kierownictwem prof. Krystyny Radziszewskiej z Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Łódzkiego daje doskonałą okazję do zainteresowania czytelników korzeniami wielokulturowej metropolii. To przedsięwzięcie edytorskie pokazuje też, iż Łódź ma wiele do zaoferowania badaczom literatury i kultury popularnej. *Baluty* Rabona otwierają archiwa łódzkiej popkultury i czekają na tłumaczy, interpretatorów i znawców tematu z kraju i ze świata.

Justyna Matkowska

Uniwersytet Wrocławski

Literackie wizerunki Romów

DOI: 10.19195/0867-7441.23.19

Recenzja: Anna Sobieska, *Dzieci Hagar. Literackie wizerunki Romów/Cyganów. Studia imagologiczne*. Oficyna 21, Warszawa 2015, ss. 324.

Słowa kluczowe: Romowie, Cyganie, literatura, literackie wizerunki Romów

Keywords: Roma community, Gypsy, literature, images of Roma community members in literature

Recenzja ta jest poświęcona książce Anny Sobieskiej *Dzieci Hagar. Literackie wizerunki Romów/Cyganów. Studia imagologiczne*, wydanej w 2015 r. Autorka podjęła próbę zrekonstruowania literackich reprezentacji Romów w perspektywie imagologicznej, analizując ich wizerunki na dwóch korpusach źródłowych: tekstach polskich i rosyjskich od końca XVIII w. do współczesności. Badania wpisała w nurt humanistyki zachodnioeuropejskiej zwany *Gypsy studies*, mieszczący się w obrębie komparatystyki transkulturowej.

Już we wstępie książki Sobieska podkreśla, że celem pracy jest „zrekonstruowanie, uporządkowanie i reinterpretacja rozproszonej i szczątkowej wiedzy o wpływie kultury społeczności romskiej na wyobraźnię artystyczną i dyskurs literacki twórców pochodzących z kręgów oddziaływania kultury Europy Środkowo-Wschodniej i Wschodniej”¹. W tym miejscu należy jednak zaznaczyć, że jeden z celów, jakie postawiła sobie autorka, a mianowicie zrekonstruowanie literackich wizerunków Romów, jest całkowicie niezasadny, ponieważ wspomniany obszar wiedzy już od dawna istnieje w badaniach romologicznych².

Autorka deklaruje podjęcie analizy komparatystycznej wizerunków Romów w różnych tekstach kultury, a także kreacji ikonicznych oraz słowno-muzycznych.

¹ A. Sobieska, *Dzieci Hagar. Literackie wizerunki Romów/Cyganów. Studia imagologiczne*, Warszawa 2015, s. 9.

² *Ibidem*, s. 9–18.

Piotr Borek w recenzji książki zarzuca Sobieskiej brak dyscypliny w wyborze materiału literackiego, który w rezultacie podważył wiarygodność i ścisłość wyników podjętych przez nią badań:

badaczka na równych prawach analizuje teksty literackie i nieliterackie. Ten problem — to znaczy zagadnienie literackości, wszak kluczowe dla przyjętych kryteriów eksplikacji materiału — w książce został pominięty i niedookreślony. Dla Sobieskiej w równym stopniu ważne stają się rozprawy etnograficzne, wykłady naukowe, źródła historyczne (zgrupowana w pracach Lecha Mroza), co przekazy pisane mową wiązaną. Ten brak dyscypliny w odniesieniu do wyodrębnienia jednorodnego materiału literackiego skutkować musiał rozmyciem konkluzji całej książki. Autorka na równych prawach — pomijając aspekt genologiczny dzieł literackich i tekstów użytkowych — rozpatruje zróżnicowany materiał, traktując go jako źródło argumentów do z góry przyjętej tezy³.

Sobieska dokonała podziału zgromadzonego materiału według klucza imagologii. Przykłady romskiej imagologii zostały ułożone wokół trzech obszarów, określonych przez badaczkę jako mity: „przestępczy”, „muzyczny” i „erotyczny”. Autorka uzasadnia zastosowanie takiego właśnie układu próbą zaprezentowania trzech zniekształconych i stereotypowych modeli wizerunków Romów w literaturze polskiej i rosyjskiej:

Zdemonizowany obraz Cygana jako złodzieja i porywacza dzieci, zdeformowany kliszami orientalizacji obraz kobiety romskiej i wyidealizowany obraz Cygana — wolnego muzykanta pozwolą pokazać trzy modele zniekształceń, wizji stereotypizujących, nierozłącznie związanych z obserwacją świata cygańskiego, naznaczających literackie świadectwa, polskie i rosyjskie — od czasów najdawniejszych po współczesne. Podziałowi takiemu nie umkną przy tym rysy charakteryzujące ujęcia typowe i dominujące w obu kulturach ani zmieniające się natężenie elementów demonizujących, idealizujących w poszczególnych epokach⁴.

W kontekście badań nad literackimi reprezentacjami Romów nie sposób nie odnieść się do typologii Ficowskiego, który wyróżnił trzy perspektywy deskrypcji Cyganów: „demoniczną”, „przestępczą” i „operetkową”. Zdaniem cyganologa „demoniczna” kreacja Romów powstała w wyniku strachu i lęku przed cygańską magią i czarami, „przestępcza” utożsamia Romów z kryminalistami, a „operetkowa” przypisuje im cechy romantycznych wędrowców kochających muzykę i żyjących w zgodzie z naturą. Badacz zaznacza jednak, że wyszczególnione wyobrażenia występują najczęściej połączone wzajemnie w różnych kombinacjach oraz proporcjach. Przeważnie świadczą one o nieznajomości kultury romskiej i nie mają nic wspólnego z rzeczywistością, ponieważ ich źródłem są stereotypy⁵. W tym miejscu można dostrzec podobieństwo między wspomnianymi typologiami. Niewątpliwie Sobieska wzoruje się na Ficowskim i, co więcej, w znacznym

³ P. Borek, *Literackie wizerunki Cyganów w literaturze polskiej i rosyjskiej*, [w:] *Studia de Cultura VIII (2). „Cyfrowa humanistyka”*, red. A. Ogonowska, Kraków 2016, s. 159–160.

⁴ A. Sobieska, *op. cit.*, s. 17.

⁵ *Ibidem*, s. 8.

stopniu powieliła klasyfikację typowych reprezentacji romskich, dokonaną przez niego prawie trzydzieści lat wcześniej.

Wyodrębnienie przez autorkę trzech kreacji literackich stanowi zaledwie wy-cinek z wielopostaciowego wizerunku Romów obecnego od wieków w tekstach kultury. W tym miejscu również należy zgodzić się z opinią Borka, który zauważa fragmentaryczność romskich wizerunków przedstawionych przez autorkę:

Eksponowanie wycinka obrazu — tak bowiem należy odczytywać wyekscerpowanie „mitu” przestępczego, muzycznego i erotycznego z całości (dotąd w badaniach nie w pełni zrekonstruowanej) kreacji literackiej — pozwala na częściowe tylko odpowiedzi w odniesieniu do stereotypizacji wizerunku Cygana. Przeprowadzenie badań porównawczych na szerszą skalę być może pozwoliłoby na dostrzeżenie cech specyficznych (o ile takowe istniały) kreowania mniejszości etnicznej na terenach Europy Środkowo-Wschodniej⁶.

Na wyróżnienie zasługują te fragmenty książki, w których autorka podejmuje próbę analizy motywów cygańskich w literaturze rosyjskiej, a także muzyki cygańskiej w poezji rosyjskiej (rozdział drugi: *„Do muzyki mają Cyganie niepoślednie zdolności...”* — o *chórach cygańskich w Rosji i o muzyce cygańskiej w poezji rosyjskiej*; rozdział piąty: *Śpiewające Zemfiry, smagłe Marijule, roztańczone Sary...* — o *Cygankach i cygańskiej pieśni w literaturze rosyjskiej*) oraz obecności rosyjskiego romansu cygańskiego w Polsce (rozdział trzeci: *Z dziejów obecności rosyjskiego romansu cygańskiego w Polsce*). Sobieska dokonuje zestawienia analogicznych nurtów problemowych w poezji polskiej i rosyjskiej, na podstawie którego wysnuwa wnioski o podobieństwach w postrzeganiu, ocenianiu oraz stygmatyzowaniu przedstawicieli społeczności romskiej w obu wspomnianych kulturach.

Na uwagę zasługuje wyodrębnienie przez badaczkę kreacji kobiet romskich obecnych w literaturze polskiej (rozdział szósty: *Polski „dyskurs ksenologiczny” — wizerunki Romni, Romek, Cyganek w literaturze polskiej*). Szczególnie interesujący i oryginalny jest zabieg wyszczególnienia w obrębie rozdziału literackiego motywu wilczego spojrzenia Cyganki oraz demonicznego wizerunku kobiet romskich. Rozważania te należy uznać za najciekawsze fragmenty książki.

Anna Sobieska wykonała pracę, która przyczyni się do dalszych badań nad literackimi wizerunkami Romów. Niewątpliwie należy docenić wkład badaczki w próbę zrekonstruowania romskiej imagologii, choć prezentacja mitu „przestępczego”, „muzycznego” i „erotycznego” stanowi zaledwie rekonesans badawczy, który powinien zainspirować do dalszych, bardziej pogłębionych analiz. Innymi słowy, propozycja autorki nie pozwoliła na pełne odtworzenie stereotypowych wyobrażeń romskich w polskich i rosyjskich dziełach literackich, jednakże stanowi mocną podstawę do dalszych badań w tej dziedzinie.

⁶ P. Borek, *op. cit.*, s. 161.